

Molnár Krisztina

A determinánsok szórendi helyzete a német és a magyar nyelvben

1. Bevezetés

Az alábbiakban egy olyan szintaktikai jelenségről esik szó, amelynek a szakirodalomban mind ez ideig kevés figyelmet szenteltek: a determinánsok szórendi helyzetéről. Determinánsoknak azokat a grammatikai elemeket tekintjük, amelyek főnévi kifejezésekben fordulnak elő, és valamilyen módon „meghatározó-zák” azokat. A determinánsok fő szintaktikai funkciója, hogy egy főnévből főnévi csoportot hoznak létre. A determinánsok kategóriájába a névelők, a mutató névmás, a birtokos névmás, illetve a birtokos személyrag, valamint egyes kvantorok tartoznak. Általánosan elterjedt az a nézet, mely szerint a determinánsok minden esetben az előtt a főnév előtt állnak, amelyre vonatkoznak, és mivel nem mondatrész értékűek, csak a hozzájuk tartozó főnévvel együtt mozgathatóak. Ez a legtöbb determináns esetén helytálló megállapítás azonban kiegészítésre szorul. Némely kvantor ugyanis bizonyos szintaktikai korlátok betartása mellett elhagyhatja főnév előtti pozícióját, hogy a mondat egy „távolabbi” pontján jelenjen meg. Jelen tanulmányomban elsősorban ezt a kvantor-lebegtetésnek (quantifier-floating) is nevezett jelenséget vizsgálom a német és a magyar nyelvben, különös tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására.

A következőkben elsőként a kvantor-lebegtetés fogalmát kísérelm meg definiálni, majd részletesebben is bemutatom a jelenséget mind a határozott, mind a határozatlan főnévi csoport esetében a német és a magyar nyelvben, külön kitérve a két nyelvben megfigyelhető különbségekre.

2. A kvantor-lebegtetés

Mint már említettem, a kvantorok szórendi helyzetének megváltoztatása, vagyis a kvantor-lebegtetés csak bizonyos szintaktikai feltételek mellett valósítható meg. Ezek a feltételek nemcsak az általam vizsgált nyelvek esetében különböznek, hanem egy adott nyelven belül is, attól függően, hogy az adott kvantor a főnévi csoportot határozottá vagy határozatlanná teszi-e.

A kvantor-lebegtetést úgy definiálhatjuk, mint egy olyan jelenséget, amikor a kvantor feladja a hozzá tartozó főnév előtti pozícióját, és a mondatban csak később jelenik meg, azaz „jobbra tolódik”:

Alle Studenten haben ein Referat vorbereitet.

→ Die Studenten haben *alle* ein Referat vorbereitet.

Mehrere Bücher hat Peter gekauft.

→ Bücher hat Peter *mehrere* gekauft.

Azt, hogy mely kvantorok esetében lehetséges a lebegtetés, szemantikai szabályok befolyásolják, amelyek határozott, illetve határozatlan főnévi csoport esetén különbözőek, így ezekről a későbbiekben lesz szó.

2.1. Határozott főnévi csoportok

A német nyelvben határozott főnévi csoport esetében három olyan kvantor létezik, amely nem csak a hozzá tartozó főnév előtt állhat: az *alle*, a *beide* és a *jed-*.

Alle Bücher habe ich gestern gekauft.

→ Die Bücher habe ich *alle* gestern gekauft.

→ Die Bücher habe ich gestern *alle* gekauft.

Beide Bücher habe ich gelesen.

→ Die Bücher habe ich *beide* gelesen.

Megállapítható, hogy a kvantorok elmozdítása a főnév előtti pozíciójukból csak abban az esetben nem eredményez agrammatikus mondatot, ha a főnév elé egy másik olyan determinánst teszünk, amely jelzi a főnévi csoport határozott voltát. Ez az esetek túlnyomó részében a határozott névelő, de állhat a helyén mutató vagy birtokos névmás is:

Diese Bücher habe ich *alle* gestern gekauft.

Ha a főnévi csoport már tartalmazott a kvantonon kívül egy másik – határozottságot jelző – determinánst, a kvantor az előző szabály alkalmazása nélkül mozgatható:

Alle meine Freunde habe ich eingeladen.

→ Meine Freunde habe ich *alle* eingeladen.

A *jed-* kvantor esetében az előzőektől némileg eltérő szabályt kell alkalmaznunk, ha szórendi helyzetét megváltoztatjuk. Az előző szabály alkalmazása ugyanis ebben az esetben grammatikailag helytelen mondatot eredményez:

Jedes Kind hat ein Eis bekommen.

→ *Das Kind hat *jedes* ein Eis bekommen.

A *jed-* ugyan kizárólag egyes számú alakban, illetve egyes számú főnévvel együtt fordul elő, mégis a főnév által jelölt dolgok összességére utal, azaz szemantikai szempontból többes számúnak tekinthető. Ha a mondatban jobbra helyezzük, a hozzá tartozó főnevet nem elég határozottnak jelölnünk, hanem a többes számot is jelölnünk kell:

→ Die Kinder haben *jedes* ein Eis bekommen.

Meg kell még vizsgálnunk azokat a szintaktikai feltételeket is, amelyek a kvantorok szórendi helyzetének megváltoztatását lehetővé teszik. A kvantorok „mozgathatósága” elsősorban a hozzájuk tartozó főnévi csoport szintaktikai helyzetétől függ. Ha a főnévi csoport a mondat alanya, illetve tárgy- vagy részes esetben álló tárgya (Akkusativ-, Dativobjekt), a kvantor szórendi helyzete megváltoztatható. Birtokos esetben álló főnévi csoport (Genitivobjekt) esetén a kvantor nem mozgatható:

*Nachdem die Versammlung der Verstorbenen *aller* gedacht hatte, begann die Sitzung. (Kniffka; 60)

Prepozíciós kifejezések esetén a kvantor bár megváltoztathatja szórendi helyzetét, nem távolodhat el a hozzá tartozó főnévi csoporttól, azaz közvetlenül utána kell állnia.

Cäsar wurde von *allen* Soldaten gehaßt

→ Cäsar wurde von den Soldaten *allen* gehaßt.

→ *Von den Soldaten wurde Cäsar *allen* gehaßt.

A magyar nyelvben – vizsgálataim szerint – két olyan kvantor van, amely határozott főnévi csoport esetén szórendi helyzetét megváltoztathatja, a *minden* és a *mindkét*. Ezekre azonban – mint látni fogjuk – a német nyelvben megfigyeltnél szigorúbb szintaktikai korlátozások érvényesek.

- Tegnap *minden* könyvet megvettem.
 → Tegnap a könyveket *mind/mindet* megvettem.
 → A könyveket tegnap *mind/mindet* megvettem.
Minden diák szorgalmasan tanul.
 → A diákok *mindannyian* szorgalmasan tanulnak.

A német nyelvhez hasonlóan a magyarban is határozott névelővel (esetleg mutató névmással) kell jeleznünk a főnévi csoport határozott voltát a kvantor főnév előtti pozíciójából történő elmozdítása esetén. Ami azonban a német nyelvtől jelentősen eltér, és amire a nyelvtanulók figyelmét feltétlenül fel kell hívni, az, hogy a magyar nyelvben ezek a kvantorok, amennyiben nem a hozzájuk tartozó főnév előtt állnak, megkapják a főnév esetragját. Fontos különbség továbbá, hogy ezek a kvantorok a mozgatás során hangalakjukat is megváltoztatják, valamint, hogy élő, illetve élettelen dolgot jelölő főnév esetén különböző kvantorokat használunk. A kvantor-lebegtetésnél a magyar nyelvben is meghatározó az adott főnévi csoport mondatbeli szerepe. Alanyi és tárgyi pozícióban lévő főnévi csoportok esetében – vizsgálataim szerint – inkább lehetséges a kvantor szórendi helyzetének megváltoztatása, mint egyéb mondatbeli funkciók esetén.

A *mindkét* kvantor mozgatásának lehetőségei az előzőkben leírtaknál korlátozottabbak. Nézetem szerint ezen kvantor szórendi helyzetének megváltoztatása csak akkor lehetséges, ha az adott főnévi csoport a mondatban az alany szerepét tölti be.

- Mindkét* fiú nagyon szorgalmas volt.
 → A fiúk *mindketten* nagyon szorgalmasak voltak.

A kvantor mondatbeli pozíciójának megváltoztatása itt is együtt jár hangalakjának megváltozásával.

2.2. Határozatlan főnévi csoportok

Határozatlan főnévi csoportok esetében a német nyelvben a *manch-*, *einige*, *viele*, *wenige*, valamint a *kein* változtathatja meg szórendi helyzetét.

- Viele* Bücher hat er gekauft.
 → Bücher hat er *viele* gekauft.
 Er hat nur *wenige* Freunde.
 → Freunde hat er nur *wenige*.
 Er liest *keine* Zeitungen.
 → Zeitungen liest er *keine*.

Sie hat noch *keinen* Roman gelesen.
 → Roman hat sie noch *keinen* gelesen.

A határozott főnévi csoportokkal ellentétben itt nincs szükség arra, hogy valamiféle külön eszközzel jelöljük a főnévi csoport határozatlan voltát, ezt a névelő nélkül álló főnévi csoport mutatja.

A kvantorok szórendi helyzetének megváltoztatásához itt is szükség van bizonyos szintaktikai feltételek teljesítésére. A határozott főnévi csoportokhoz hasonlóan itt is főként alanyi, illetve tárgyi (Akkusativ-, Dativobjekt) pozícióban lévő főnévi csoportokhoz tartozó kvantorok mozgathatóak. További feltétel viszont, hogy a főnévi csoportoknak, amelyekből a kvantorokat máshová helyeztük, a mondat elején kell állniuk. (Ez a tendencia a határozott főnévi csoportok esetében is megfigyelhető, itt azonban egy kötelező érvényű szabályról van szó.)

Es gibt in den Städten recht *wenige* Fahrradwege.
 → Fahrradwege gibt es in den Städten recht *wenige*.
 → *Es gibt Fahrradwege in den Städten recht *wenige*.

Ez a szabály a ragozott igealak utáni szórendre vonatkozó azon szabállyal magyarázható, mely szerint két egymás után álló főnévi csoport közül az elsőnek mindig határozottnak kell lennie.

A magyar nyelvben is lehetséges a kvantorok szórendi helyzetének megváltoztatása határozatlan főnévi csoportok esetében. Itt elsősorban a *sok* és a *kevés*, ritkábban a *néhány* kvantor mozgatása lehetséges. A német nyelvhez hasonlóan a főnév elé a magyarban sem kell ilyen esetben névelőt vagy más determinánst helyezni. Szintén megfigyelhető a magyar nyelvben is az a tendencia, hogy a főnévi csoport, amelyből a kvantort eltávolítottuk, a mondat elején jelenik meg.

A városokban *kevés* kerékpárút van.
 → Kerékpárút a városokban *kevés* van.
Sok barátja van.
 → Barátja *sok* van.

Ahogy a határozott főnévi csoportok esetében, a főnévi csoportból elmozdított kvantort itt is a főnév esetének megfelelően ragozzuk.

Könyvet *keveset* olvas.

3. Összefoglalás

Dolgozatomban megkíséreltem bemutatni egy meglehetősen kevésbé vizsgált területet, a determinánsok szórendi helyzetét, illetőleg a kvantorok szokásos főnév előtti pozíciójukból való elmozdításának, „lebegtetésének” lehetőségeit a német és a magyar nyelvben. Megállapítható, hogy a német nyelvben a kvantor-lebegtetésnek több lehetősége van, mint a magyarban. A német nyelvben mind határozott, mind határozatlan főnévi csoport esetében több kvantor mozgatása lehetséges, mint a magyarban. A németben a kvantorok lebegtetése sokkal kevésbé függ az adott főnévi csoport szintaktikai funkciójától, mint a magyarban, ahol elsősorban alanyi, esetenként tárgyi pozícióban lévő főnévi csoportból távolíthatjuk el a kvantort. A kvantorok a lebegtetés során a német nyelvben nem változtatják alakjukat, eredeti ragozott formájuk változatlan marad, míg a magyarban a főnév után álló kvantor a főnév előtti pozícióban állóval szemben a főnévvel megegyezően ragozandó. Ezen kívül a magyar nyelvben egyes esetekben különböző kvantorokat használunk aszerint, hogy a főnév által jelzett dolog élő-e vagy sem. Fontos, hogy a nyelvtanulók figyelmét felhívjuk mindezekre a különbségekre.

IRODALOM

- É. KISS Katalin (1987): *Configurationality in Hungarian*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- ENGEL, Ulrich (1992²): *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Groos
- KIEFER Ferenc (szerk.)(1992): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- KNIFFKA, Gabriele (1986): Zur Distanzstellung von Quantoren und Qualifikatoren im Deutschen. In: Vater, Heinz (Hg.): *Zur Syntax der Determinantien (=Studien zur deutschen Grammatik 31)*. Tübingen: Narr